

Vršnjačko nasilje na društvenim mrežama u Republici Srbiji¹

Jovana Rančić²

Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Srbija

doi: 10.5937/comman13-18786

***Sažetak:** Proteklih godina, elektronsko nasilje je sve zastupljenija tema, naročito kada je reč o mlađim generacijama. Osobnosti komunikacije posredstvom interneta čine ovaj oblik nasilja specifičnim fenomenom savremenog društva. Studije pokazuju da elektronsko nasilje postepeno zamenjuje tradicionalno vršnjačko nasilje ili da ova dva oblika koegzistiraju. Često je elektronsko nasilje samo nastavak nasilja koje se odvija unutar škole, školskog dvorišta, na ulici, dok postoje i slučajevi vršnjačkog nasilja isključivo u vezi sa internet okruženjem. Kako god da se odvija, u virtuelnoj ili realnoj sredini, njegove posledice su zabrinjavajuće, često i ozbiljnije kada je reč o ovom relativno novom obliku nasilja. Kada govorimo o procesu socijalizacije današnjih generacija, sa pravom možemo uzeti internet kao jedan od centralnih agensa. Nedavna istraživanja pokazuju da deca najmanje koriste internet za informisanje i u edukativne svrhe, da je njegova primarna funkcija zabava i komunikacija sa vršnjacima. Internet servisi za komunikaciju i građenje virtuelnog identiteta postaju važan deo njihovog odrastanja. Zato nedostatak znanja o opasnostima koje vrebaju na internetu može najviše oštetiti najmlađe. Ovaj rad teorijski obrađuje temu vršnjačkog nasilja. U uvodnom delu definisan je pojam elektronskog nasilja, karakteristike i oblici sa kojima se najmlađi korisnici najčešće suočavaju. Naglasak je i na specifičnostima koje ga razlikuju od tradicionalnih oblika nasilja, ali i njegovim posledicama. Ovaj fenomen biće posmatran i sa komunikološkog, sociološkog i psihološkog aspekta. Poseban osvrt dat je na pitanje zaštite dece od elektronskog nasilja i ulozi države, roditelja, škole, svedoka i medija u tom procesu.*

***Ključne reči:** internet, vršnjačko nasilje, elektronsko nasilje, deca, zaštita dece, Srbija*

¹ Rad je proistekao iz master rada „Vršnjačko nasilje na društvenim mrežama u Republici Srbiji“ odbranjenog 8. juna 2018. godine na Fakultetu političkih nauka u Beogradu.

² Kontakt sa autorom: rancicjovana@gmail.com.

1. Uvod

Dostupnost interneta je umnogome promenila život današnjice. Mogućnosti pristupa velikom broju informacija u prvi plan je istakla njegovu informativnu i edukativnu funkciju. Značaj interneta je veliki i u domenu komunikacija. Njegova pojava ne samo da je otvorila nove komunikacijske kanale i planetu pretvorila u ono što je Makluan (McLuhan) nazivao „globalnim selom“, već je uticala na interakciju ljudi i postala važan društveni kontekst. Internet je nadmašio mogućnosti tradicionalnih medija i dao veliki doprinos kada je sloboda govora u pitanju. Često, zbog mnogobrojnih mogućnosti koje pruža, zaboravljamo zloupotrebe do kojih može doći njegovim korišćenjem. Najnezštićeniji u tome su njegovi najmlađi korisnici. Današnje generacije odrastaju uz korišćenje informaciono-komunikacionih tehnologija i ne mogu zamisliti svakodnevicu bez olakšica koje one pružaju. Rano uplovljavaju u svet interneta i neretko su informatički pismeniji od svojih roditelja. Kada govorimo o procesu socijalizacije današnjih generacija, sa pravom možemo uzeti internet kao važan sporedni agens. Nedavna istraživanja pokazuju da deca najmanje koriste internet za informisanje i u obrazovne svrhe, da je njegova primarna funkcija zabava i komunikacija sa vršnjacima (UNICEF, 2016).

Internet servisi za komunikaciju i i građenje tzv. virtuelnog identiteta postaju važan deo njihovog odrastanja (Mandarić, 2012). Mnogi oblici devijantnog ponašanja posredstvom interneta dobili su novu dimenziju i formu. Jedan od društvenih fenomena koji je uspeo da egzistira i u virtuelnom svetu, a u vezi je sa decom, jeste fenomen vršnjačkog nasilja. Istraživači tvrde da se tradicionalno i elektronsko nasilje vrše pretežno istovremeno, ali od elektronskog nasilja je daleko teže pobeći, zbog lakšeg pristupa žrtvi (Milošević, 2018). Vršnjačko nasilje se postepeno iz školskih klupa premešta u virtuelni svet, mada se može reći da ova dva oblika nasilja često koegzistiraju (Ljepava, 2011). Osobnosti internetske komunikacije čine elektronsko nasilje specifičnim fenomenom. Javlja se u više oblika i daleko je opasnije od tradicionalnog vršnjačkog nasilja. Ono što ga čini takvim jeste dostupnost interneta i nemogućnost da se žrtva na nekom mestu oseti zaštićeno, jer ono olako ulazi i na mesta gde bi deca trebalo da budu najbezbriznija (Kowalski et al., 2014; Görzig & Macháčková, 2015). Druge specifičnosti vezujemo za brzinu kojom sadržaj postaje dostupan na internetu, masovnost ljudi koji mogu svedočiti nasilju, kao i anonimnost koja ume da zavara nasilnika (Kowalski et al., 2014; Görzig & Macháčková, 2015). Tijana Milošević u svojoj knjizi *Protecting Children Online? Cyberbullying Poli-*

cies of Social Media Companies ističe da specifičnosti elektronskog nasilja jesu, osim jednostavnijeg pristupa žrtvi, široka publika koja prisustvuje ponižavanju i digitalni zapis koji neće tako jednostavno nestati (Milošević, 2018). O preventivnim merama i zaštiti govori se tek pošto budu zabeleženi slučajevi, često sa teškim ishodom. U poslednje vreme, problem elektronskog nasilja, kao novog vida vršnjačkog nasilja u Republici Srbiji, zaživeo je u javnosti tek nakon što su snimci fizičkih obračuna deca preplavili društvene mreže i internet portale. Ovaj oblik nasilja, nastao sa ciljem da se dodatno ošteti žrtva i da fizički obračun ostane zabeležen, predstavlja kulminaciju oba oblika, tradicionalnog vršnjačkog i novog, nastalog upotrebom digitalnih tehnologija. U ovom radu biće predstavljene specifičnosti vršnjačkog nasilja na interenetu u odnosu na tradicionalno nasilje i njegovo komunikološko, sociološko i psihološko tumačenje.

2. Elektronsko nasilje – specifičnosti i podela

U zavisnosti od sredstava koja se koriste, vršnjačko nasilje možemo podeliti na klasično i elektronsko nasilje (Rakić, 2017). Činjenica je da nove generacije odrastaju uz savremene informaciono–komunikacione tehnologije i da su one u potpunosti promenile socijalnu interakciju. Od ukupnog broja svetske populacije koja koristi internet, trećina korisnika je mlađa od 18 godina (Popadić & Kuzmanović, 2016). Profesor Vin Ven, šef katedre na holandskom univerzitetu Delft, nazvao je generacije koje odrastaju uz multifunkcionalne tehnološke sprave *Homo Zappiens* (prema Bubonjić, 2014). Pisac i dizajner softvera za učenje Mark Prenski je nove generacije nazvao *Digital Natives*, objavivši tekst u stručnom časopisu *On the horizon*, gde je govorio o sociološkom kontekstu i okolnostima u kojima nove generacije odrastaju, pod nazivom *Digital Natives, digital immigrants* (Bubonjić, 2014). Usled nedostatka informisanja, lakomislenosti, radoznalosti, olako mogu postati žrtve elektronskog nasilja. To dodatno potvrđuje podatak da deca mlađeg uzrasta uglavnom poseduju sopstveni uređaj posredstvom kog pristupaju internet servisima, pa imaju veću autonomiju u korišćenju. Najčešći vid nasilja na internetu kojem su deca podložna jeste elektronsko nasilje. Ono predstavlja svaku komunikacionu aktivnost koja se odvija u sajber prostoru (čet, veb, imejl, Skajp, blog, Fejsbuk Tviter, Majspejs) i može oštetiti pojedinca (Marković Krstić & Milošević Radulović, 2016). „N. E. Vilard definiše elektronsko nasilje kao slanje ili objavljivanje povređujućih tekstova ili slika posredstvom interneta ili drugih komunikacionih sredstava“ (Marković Krstić & Milošević Radulović, 2016: 204).

Akademске publikacije koje se odnose na ovaj fenomen savremenog društva počele su masovno da se pojavljuju u prvim godinama XXI veka i uglavnom su se odnosile na adolescente (Ey et al., 2015). Na osnovu pročitanoг materijala, elektronsko nasilje možemo definisati kao svaki oblik komunikacije, uključujući razmenu tekstualnog, audio ili video sadržaja posredstvom interneta, koji ugrožava bezbednost pojedinca ili stvara kod njega osećaj uznemirenosti i straha. Akteri su, kao i u slučaju tradicionalnog nasilja, nasilnici, žrtve i svedoci, o čemu će se govoriti u drugim poglavljima. Kada je reč o ovom obliku nasilja, razlikujemo direktan napad i napad preko posrednika (Vejnović, 2013). Direktan napad podrazumeva: slanje poruka koristeći telefon ili platforme za komunikaciju na internetu, promenu lozinke na korisničkim naložima, objavljivanje ličnih podataka ili laži, slanje uznemirujućih fotografija ili video zapisa, postavljanje ankete o žrtvi, slanje virusa na računar ili mobilni telefon i lažno predstavljanje (Vejnović, 2013).

Neposredno nasilje se vrši posredstvom treće osobe koja često nije uključena u proces nasilja, odnosno, odvija se korišćenjem tuđeg naloga ili mobilnog telefona (Vejnović, 2013). Ortega i već pomenuta autorka Vilard donose sledeću podelu elektronskog nasilja: vulgarne i uvredljive poruke, pretnje, pokušaj da se naruši ugled nekome koristeći glasine i neistine, lažno predstavljanje, iznošenje ličnih podataka, izbacivanje iz onlajn grupa i dr. (prema Marković Krstić & Milošević Radulović, 2016). U publikaciji nastaloj u sklopu projekta „Zaustavimo digitalno nasilje“ u saradnji Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, kancelarije UNICEF-a i kompanije Telenor, data je šira podela elektronskog nasilja, koja obuhvata: elektronske poruke uvredljivog sadržaja (engl. *flaming*), pretnje, ocrnjivanje korišćenjem glasina i laži u cilju rušenja reputacije ili sa namerom da se ugrozi odnos sa drugima, lažno predstavljanje korišćenjem šifre tuđeg naloga, indiskrecija – otkrivanje tajni, ličnih podataka, slanje neprikladnog seksualnog materijala (engl. *sexting*) i snimanje udaraca (Popadić & Kuzmanović, 2016).

2.1. Specifičnosti elektronskog u odnosu na tradicionalno vršnjačko nasilje

Prema mišljenju Buljan–Flander, odlike elektronskog nasilja i ono što ga izdvaja od klasičnog jeste sledeće:

- može biti prisutno tokom čitavog dana;

- dešava se na sigurnim mestima (npr. porodična kuća);
- masovnost publike na internetu, mnogobrojni svedoci;
- anonimnost čini da se žrtva oseća bespomoćnije;
- meta – deca, ali i odrasli;
- zbog nedostatka fizičkog kontakta sa žrtvom, nasilnik nema osećaj u kojoj meri povređuje i nanosi štetu (Sumonja & Skakavac, 2013).

Elektronsko nasilje je specifično, jer opasnosti vrebaju unutar mesta gde bi deca trebalo da budu spokojna i zaštićena, unutar porodičnog doma (Ljepava, 2011). Budući da može biti prisutno tokom celog dana, gde god postoji pristup internetu, to može da učini ovaj oblik nasilja opasnijim od tradicionalnog (Milošević, 2018; Ljepava, 2011). Elektronsko nasilje nema fizičko i vremensko ograničenje (Pozza Dalla et al., 2016). Masovna publika, koja je često svedok nasilja, čini da se žrtva oseća još bespomoćnije i nezaštićenije (Milošević, 2018; Ljepava, 2011). Tradicionalno i elektronsko nasilje koegzistiraju na specifičan način, a reč je o pojavi novijeg datuma. Naime, svedoci smo da je veoma česta pojava da se fizički obračuni dece snimaju i posle obelodanjuju na internetu posredstvom društvenih mreža (Milošević, 2018; Ljepava, 2011; Ružić, 2009). Ta činjenica dodatno uznemirava, budući da nasilnicima nije dovoljno fizičko i psihičko maltretiranje žrtve, već žele da je dodatno ponižavaju time što scene nasilja iznose javno (Ljepava, 2011; Đorić, 2009).

Autorka teksta „Buling kao vrsta socijalnog nasilja“ Marija Đorić kao osnovne razlike tradicionalnog i elektronskog nasilja navodi anonimnost i brzinu (Đorić, 2009). Anonimnost se odnosi na nasilnika, jer se ne može lako otkriti njegov identitet (Ćalović, 2012). Na taj način mogu se izbeći društvena ograničenja koja postoje u fizičkom svetu, upravo mogućnošću lažnog identiteta (Ćalović, 2012). Skrivanje identiteta počiniocu pruža osećaj sigurnosti, jer ne postoji strah od sankcionisanja (Ćalović, 2012). Brzina se ogleda u tome da se sadržaj koji ugrožava žrtvu brzo širi, pa olako postaje dostupan drugima (Đorić, 2009).

3. Komunikološki aspekt elektronskog nasilja

Istraživanju UNICEF-a iz 2016. godine pokazuje da mali broj dece internet koristi za čitanje i informisanje i da je njegova osnovna svrha razonoda i zabava

(gledanje filmova, slušanje muzike, igranje video igrice), kao i komunikacija sa vršnjacima posredstvom društvenih mreža. Na osnovu istraživanja došlo se do podatka da se interesovanje za korišćenje društvenih mreža povećava od 12. godine, dok kod dece uzrasta od 14 do 17 godina u 70% postaje svakodnevna aktivnost (UNICEF, 2016). Osnovu elektronskog nasilja čini nasilna komunikacija, stoga kad govorimo o ovom fenomenu digitalne ere, ne smemo zanemariti njegov komunikološki aspekt. On se ogleda u pisanoj reči, a uključuje pretnje, uvrede i sav sadržaj koji ima cilj da inkriminiše pojedinca. Doprinosi širenju grupne mržnje, ukoliko uzmemo u obzir broj korisnika koji posmatraju nasilje, ali i širenju govora mržnje. Specifičnost ovog nasilja koja ga čini opasnijim od tradicionalnog je snaga pisane reči (Marković Krstić & Milošević Radulović, 2016). Naime, izgovorenu uvredu dete može lakše da zaboravi, kod elektronskog nasilja to nije slučaj (Marković Krstić & Milošević Radulović, 2016). Žrtva uvek može iznova da pročita šta je nasilnik napisao. Veliki problem predstavlja nemogućnost uništavanja fotografija, video snimaka i sadržaja tekstualnog karaktera kada jednom dospeju u sajber prostor (Marković Krstić & Milošević Radulović, 2016). Reč je o komunikaciji, interakciji negativnog karaktera, u kojoj razlikujemo subjekt i objekt nasilja (Đorić, 2009).

Posmatrano kroz komunikološku prizmu, elektronsko nasilje može biti definisano kao verbalno vršnjačko nasilje distribuirano kroz savremene komunikacione kanale koji mu daju određene osobenosti. S tim u vezi, Olweus smatra da je elektronsko nasilje u osnovi tradicionalno koje se manifestuje uz pomoć elektronskih uređaja, kao što su mobilni telefoni ili upotrebom interneta (Olweus, 2012). Ovaj autor kao važnu karakteristiku bulinga navodi repetitivnost (prema Rakić, 2017). Budući da elektronsko nasilje bazira na ideji o tradicionalnom bulingu, teško je reći šta na internetu podrazumeva ponavljanje. U ovom slučaju, repetitivnost se može ogledati u konstantom izvrgavanju pojedinca ruglu korišćenjem internet servisa za komunikaciju. U Republici Srbiji, vršnjačko nasilje je definisano u *Posebnom protokolu za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja* gde je dovoljno da se desi jednom da bi bilo registrovano (Rakić, 2017). Strani autori saglasni su sa tim da repetitivnost ne sme da odvaja ova dva pojma: pojam vršnjačkog nasilja i bulinga. Ukoliko uzmemo u obzir da i jednom načinjeno nasilje, kog god oblika bilo, može da ostavi trajne posledice po dete i probudi u njemu strah da mu se takve situacije ne ponove, uvidećemo da nasilan čin učinjen jednom ili više puta nosi sa sobom

iste posledice. Nasuprot Olveusovom mišljenju, postoje istraživači koji smatraju da karakteristike tehnologija bitno razlikuju elektronsko nasilje od tzv. nasilništva licem u lice (engl. *face-to-face bullying*) (Kofoed & Ringrose, 2012). Jedna od njih je i da zbog prirode komunikacije posredstvom interneta dolazi do nemogućnosti razvijanja empatije (Kofoed & Ringrose, 2012). Mnogi tinejdžeri ističu da je mnogo „lakše” maltretirati nekoga posredstvom tehnologija, nego „licem u lice” (Hinduja & Patchin, 2011), a to se može objasniti upravo činjenicom da u takvim situacijama počinitelj nasilja teže može da razvije nelagodu i grižu savesti zbog svog delanja. Dragan Popadić ističe da su agresivni oblici verbalne komunikacije oni koji su nama socijalno i moralno neprihvatljivi i da je njihov prototip verbalno nasilje (Popadić, 2009). Autor smatra da treba odvojiti agresivnu komunikaciju od pošalica, zadirkivanja među vršnjacima i pod nasilnom komunikacijom podrazumeva sve poruke koje imaju cilj da ugroze psihičko zdravlje i samopoštovanje žrtve (Popadić, 2009). Nasilje predstavlja komunikacionu aktivnost i, s obzirom na složenost komunikacije, možemo reći da raznovrsnost nasilja potiče iz bogatstva socijalne komunikacije (Popadić, 2009). Često je i fizičko nasilje praćeno verbalnom i neverbalnom komunikacijom (Popadić, 2009). Žrtva se može povrediti i uvredljivim gestovima kojim joj se obraća (Popadić, 2009). Oblici nasilja mogu biti i isključivanje iz grupe, što bi podrazumevalo odbijanje komunikacije sa žrtvom i nagovaranje drugih na isto. Osim komunikološkog poimanja elektronskog nasilja, komunikološki aspekt je veoma važan i kada je u pitanju prevencija i reagovanje, o čemu će se detaljnije pisati u narednom poglavlju. U ovom slučaju, značaj komunikacije je veliki, jer ukoliko roditelji i nastavnici dovoljno pažnje posvećuju izgradnji uspešne komunikacije, razvije odnos zasnovan na poverenju te su veće šanse da će im se dete u slučaju nasilja obratiti za pomoć.

4. Sociološki aspekt elektronskog nasilja

Sociolozi su, započevši istraživanja 70-tih godina prošlog veka, prvi progovorili o vršnjačkom nasilju i uveli ga u nauku (Ljepava, 2011). U naučnu literaturu ulazi 60-ih godina prošlog veka, kao predmet proučavanja u skandinavskim zemljama, najpre u Švedskoj (Miladinović & Petričević, 2013). Za ideju o bulingu zaslužan je Den Olveus objavivši delo *Bullying at School: What We Know and What We Can Do* (prema Miladinović & Petričević, 2013).

Proteklih godina, zbog velikog broja zabeleženih slučajeva elektronskog nasilja i zbog težine njegovih oblika, ovaj fenomen postaje tema istraživanja stručnjaka iz svih domena humanističkih nauka. Sociološko tumačenje zasniva se na društvenim promenama i zajednici kao osnovnim agensima nasilja (Milošević & Karapandzić, 2013.). Kada govorimo o sociološkom aspektu elektronskog nasilja, kao važne činioce bismo naveli porodicu i školu kao važne agense socijalizacije (Vranješ & Petković, 2013). A među druge, takođe značajne, i okruženje, medije i dr. (Vranješ & Petković, 2013).

Dece se kroz porodicu uključuje u prve društvene odnose i uči moralu (Lukić, 1974). Olveus je na osnovu svojih istraživanja zaključio da porodica utiče na pojavu nasilništva kod dece, a kao najvažnije faktore naveo je, između ostalih, roditeljsku toplinu (prema Batić, 2013). Kod dece čiji roditelji nisu dovoljno posvećeni, pružaju malo emotivne podrške i nizak stepen interesovanja, češće se javlja neposlušnost i agresivno ponašanje (Batić, 2013). Druga dimenzija jeste roditeljski nadzor (Batić, 2013). Istraživanja su pokazala da vršnjačko nasilničko ponašanje često proizlazi iz porodica u kojima su roditelji nasilni jedni prema drugima ili prema deci, te se ovakvo ponašanje posmatra kao naučeno (Batić, 2013). To potvrđuje i Bandurina teorija socijalnog učenja: socijalno–kognitivna teorija (Popadić, 2009). U istraživanju *Canadian Longitudinal Survey of Children and Youth*, rezultati pokazuju da deca koja prisustvuju nasilju u kući, češće na direktan ili indirektan način zlostavljaju svoje vršnjake (Nedimović & Biro, 2011). Četvrti faktor rizika, prema Olveusovom mišljenju, jeste temperament deteta (Batić, 2013). Društveno–ekonomski uslovi, kao što su stručna sprema roditelja ili prihodi, na osnovu istraživanja nisu povezani sa pojavom nasilništva među vršnjacima, a isti slučaj je i sa žrtvama (Batić, 2013). Olveusove faktore rizika koji se odnose na tradicionalno vršnjačko nasilje možemo uzeti u obzir i kada je o elektronskom reč. Treba napomenuti da su brojna istraživanja pokazala da mnogi faktori rizika leže van porodice. Tu možemo navesti šire kulturološke faktore kao što su ekonomski uticaj, socijalni, obrazovni, uticaj pravnog i političkog sistema i drugi (Görzig & Macháčková, 2015).

„Većina istraživača i teoretičara koji se bave problemima vršnjačkog nasilja smatra da je vršnjačko nasilje odraz celokupne situacije u jednom društvu. U društvima u kojima se delinkventno ponašanje i kriminal ne sankcionišu na adekvatan način, mladi se poistovećuju sa „negativnim herojima” i to

dovodi do povećane stope nasilja u tim društvima.” (Nedimović & Biro, 2011: 230)

Vrlo često deca ovu vrstu nasilja deca posmatraju kao vrstu drame, odnosno govore o tome kao situaciji kojoj ne treba pridavati značaj, koja im se čak može činiti i zabavnom, pre nego što bi priznali da time mogu biti ugrožena osećanja pojedinca (Marwick & boyd, 2014). S tim u vezi, treba raditi na jačanju uticaja kulturološkog okvira, na jačanje empatije i razumevanja, te na taj način pojasniti kada i gde ovakva ponašanja mogu izazvati ozbiljne posledice (Marwick & boyd, 2014). Elektronsko nasilje se teže kontroliše upravo zbog platformi za komunikacije za koje je vezano (Ljepava, 2011). Ukoliko roditelji ne posvećuju dovoljno pažnje aktivnostima dece, ona imaju svu autonomiju nad svojim slobodnim vremenom, a najčešće ga provode upravo koristeći internet aplikacije (Marković Krstić & Milošević Radulović, 2016). Nije retkost da ne posmatraju boravak dece na internetu kao potencijalnu opasnost, jer ni sami ne poseduju veću dozu informatičke pismenosti pa su deca u tom smislu daleko premašila svoje roditelje, budući da je reč o generacijama koje nazivamo digitalnim (Lepojević Kovačević, Pavlović Žunić & Kovačević, 2014). Ipak, u ovom slučaju, slučaju sociološkog viđenja problema, fokusiraćemo se na najviše na stvaranje povoljne klime u porodici, jer je ona glavni faktor prevencije i suzbijanja nasilnog ponašanja (Vranješ & Petković, 2013). Škola je drugi važan faktor socijalizacije. Ona umnogome menja navike dece. Kada je nasilno ponašanje mladih u pitanju, dešava da oni koji imaju negativan stav prema školi, često su odsutni sa časova i ne postižu visoke uspehe, skloniji su nasilnom ponašanju u odnosu na druge učenike (Mojsilović & Gavrić, 2013). Nije uvek slučaj da su ovakva propratna ponašanja preduslov za pojavu delikvencije, ali mnogi autori su saglasni s tim da su osobe nižeg obrazovanja sklonije krimogenom ponašanju (Mojsilović & Gavrić, 2013). I Popadić navodi da školski neuspeh i agresivno ponašanje mogu proizići iz neadekvatne intelektualne sposobnosti, nedostatka koncentracije i pažnje, hiperaktivnosti i porodice koje ne postavlja visoke zahteve kada je školski uspeh u pitanju (Popadić, 2009). Važan uticaj na decu ima sredina i društvo generalno. Ukoliko su okružena ljudima koji su skloni nasilnom ponašanju, veća je verovatnoća da će ih deca oponašati. Kriza društvenog i ličnog morala, poremećaj sistema vrednosti čini pogodno tlo za pojavu kriminaliteta kod dece. Mediji imaju veliki uticaj na razvoj interesovanja dece za ono šta se dešava van kruga porodice i neposredne okoline (Vasović, 2007).

S obzirom na to da situacija u medijima oslikava stanje društva, ne iznenađuje količina neprimerenog i nasilnog sadržaja koja se svakodnevno emituje. Najveći problem jeste da je takav program medija neizostavan deo života mladih ljudi i dece i da to može umnogome uticati na njihovu percepciju života i stvarnosti. Deca su ciljna grupa koja je najpodložnija uticaju medija. Hesman sa saradnicima je kroz istraživanja pokazao da izloženost nasilju u medijima u ranom detinjstvu može biti uzročnik kasnijeg agresivnog ponašanja (prema Đerić & Studen, 2006). Ovi autori smatraju da postoje dve vrste efekata televizijskog nasilja: kratkotrajno (deca i mladi bivaju nasilni neposredno po gledanju sadržaja sa nasilnim elementima) i dugotrajno (tiče se usvajanja stavova i navika koji se odnose na agresivno ponašanje) (Ignjatović, 2011). Jedna od teorija koja ukazuje na povezanost medija i pojave nasilnog ponašanja jeste npr. teza navikavanja, koja ukazuje da stalno posmatranje nasilja posredstvom televizije, smanjuje osetljivost na nasilje, te ono postaje normalno i svakodnevno (Zipfel & Kunczik, 2007). Belson je, vršeći istraživanje u Londonu, došao do rezultata da su dečaci koji su bili izloženi nasilnim sadržajima kasnije ispoljavali takve oblike ponašanja (prema Murray, 2008). Drugi teoretičari, pak, pokušavaju da opovrgnu ovakve teorije, kao takvu možemo navesti teoriju preokreta, koja zastupa mišljenje da nasilje u medijima deluje kao bumerang odnosno izaziva suprotno ponašanje (Zipfel & Kunczik, 2007). Najranija istraživanja na ovu temu rađena su u Sjedinjenim Američkim Državama, od strane Pejna Fonda (Payne Fund) i ne dokazuju uzročnu vezu između medijskih sadržaja i nasilja (McQueen, 1998).

5. Psihološki aspekt elektronskog nasilja

Psihološki aspekt elektronskog nasilja se prožima sa sociološkim, kod nje ga je, takođe, značajan uticaj navedenih agensa socijalizacije, jer dete oponaša modele koje vidi u svom okruženju (Đorić, 2009). Važni su i akteri nasilja i njihove psihičke osobenosti (Đorić, 2009). Najčešće varijable koje imaju udela kada je reč o žrtvama i počiniocima elektronskog nasilja jesu: demografske (godine i pol), psihološke, digitalne kompetencije i slično (Görzig & Macháčková, 2015). Akteri elektronskog nasilja, kao i tradicionalnog, jesu nasilnici, žrtve i svedoci (Popadić, 2009). Svedoci nemaju karakteristična ponašanja, njihova uloga je u prevenciji i delovanju, odnosno, prijavljivanju nasilja (Popadić, 2009). Ponašanja nasilnika i žrtava imaju takve elemente na koje naročito treba

obratiti pažnju, jer mogu biti veoma značajni kad je prevencija i rano prepoznavanje u pitanju (Popadić, 2009). Istraživanja pokazuju da su 60% onih koji vrše elektronsko nasilje nekada bili žrtve istog (Görzig & Macháčková, 2015). S tim u vezi, treba pomenuti i termin koji mnogi autori često koriste, a to je kategorija tzv. provokativnih žrtava, to je najčešće mali broj dece koju odlikuje plašljivost i istovremeno agresivni oblici reakcija (Bazić, 2013).

5.1. Žrtve elektronskog nasilja

Mnogi autori smatraju da je za žrtve karakteristično da su sklone povlačenju, obično su preosetljive, anksiozne i nesigurne, a kada ih neko napada, uglavnom ne reaguju, već se povlače u sebe (Popadić, 2009). Tipično za žrtve oba pola je depresivnost, nisko samopouzdanje, nedostatak samopoštovanja. Čest je slučaj da određeni fizički nedostatak, recimo, oblik invaliditeta, mucanje, višak kilograma, budu povod da deca budu na meti nasilnika (Popadić, 2009). Istraživanje rađeno u Velikoj Britaniji pokazuje da su deca iz marginalnih grupa češće žrtve nasilja, ali i nasilnici (prema Popadić, 2009). Tom prilikom se došlo i do zaključka da deca sa nekim oblikom invaliditeta teže ostvaruju interakciju sa vršnjacima i zato niko ne staje u njihovu zaštitu (Popadić, 2009). Tipično i za žrtve i za počiniocce nasilja može biti viši stepen izolacije, poteškoće u interakciji sa vršnjacima, psihološke poteškoće (Görzig & Macháčková, 2015). Prema mišljenju Hokera i Boltona, posledice nasilja mogu biti internalizovane (emotivne) i eksternalizovane (promene u ponašanju) (Hawker & Boulton prema Popadić, 2009). Ne reaguju sve žrtve na isti način. Intenzitet reakcija zavisi od njihovih ličnosti i stava koji zauzimaju u tim situacijama. Kod mnogih se ne javljaju ovako prenapregnute reakcije. Pojedine žrtve pokušavaju razgovorom da reše problem, potraže podršku, prestanu da koriste internet ili blokiraju vršnjake koji vrše nasilje nad njima (Görzig & Macháčková, 2015). U težim slučajevima, oni pate od nesаницe, glavobolje i stomačnih bolova. Kao posledice emotivnog pritiska i očaja rezultiraju i određena ponašanja, kao što su mnogobrojni izostanci iz škole (Popadić, 2009). Specifičnost ovog oblika nasilja je ta što ne postoji mesto na kojem se žrtve osećaju zaštićeno (Ljepava, 2011). U ekstremnim slučajevima, stanju očaja u kojem ne vide izlaz iz začaranog kruga nasilja, deca mogu da dobiju i suicidalne ideje (Ljepava, 2011). Procena AP (Associated Press) je da je od 2003. godine najmanje 12 osoba uzrasta od 11 do 18 godina izvršilo samoubistvo jer su bili žrtve nekog oblika nasilja na inter-

netu (prema Miladinović & Petričević, 2013). Olveus navodi da deca koja su bila žrtve sa 13 godina, biće i sa 16, nezavisno od toga da li su promenili školu, sredinu, vršnjačko okruženje (prema Popadić, 2009). Iako je Olveus govorio da se posledice viktimizacije mogu osetiti i u poznijem dobu, Juvonem i saradnici dali su potvrdu da se žrtve itekako mogu oporaviti; ispitujući decu, došli su do zaključka da deca koja su bila nekadašnje žrtve vršnjačkog nasilja, uključujući elektronsko, nisu se razlikovala od druge dece ni jednom karakteristikom žrtve (prema Popadić, 2009). Eliot je sa saradnicima dao znake na koje roditelji i nastavnici bi trebalo da obrate pažnju zarad prepoznavanja potencijalne žrtve, izdvojićemo one za koje smatramo da su važne kod elektronskog nasilja: naglo popušta sa uspehom, deluje odsutno, ima nedostatak koncentracije, gubi apetit, ima zdravstvene probleme (glavobolju, bolove u stomaku), povlači se u sebe, počinje da muca, plače pre spavanja i odbija da govori o tome šta je uzrok lošeg raspoloženja (prema Popadić, 2009).

5.2. Počinioci nasilja

„Postoji stereotip o tipičnom nasilniku: takvo dete je, najpre, muškog pola, fizički je jače od svojih vršnjaka, ali nesocijalizovano, naučeno da nasiljem rešava probleme, što stvara nevolje i sebi i drugima” (Popadić, 2009: 120).

Uvreženo je mišljenje da, kada je u pitanju elektronsko nasilje, deca provode mnogo vremena za računarom i prilično dobro poznaju tehnike korišćenja, kao posledice toga mogu biti prilično inovativni i kreativni u pravljenju nasilnog sadržaja, što ne mora uvek biti tako. Motivi za elektronskim nasilništvom jeste, između ostalog, demonstriranje tehničkih umeća, zabave, osećanje moći (Kowalski & Giumetti, 2014).

U odnosu licem u lice, u njima bi se možda i probudila izvesna doza empatije, ali je za računarom, tabletom, telefonom to daleko teže, budući da ne vide potencijalne reakcije svojih žrtava (Li, 2006). Ovakav vid komunikacije čini nasilje u virtuelnom svetu impersonalnim, stoga nasilnici mogu da se izraze na način na koji žele (Popadić, 2009). Kada je o počiniocima reč, Olveus smatra da oni nisu slabi učenici i neomiljeni u razredu (prema Popadić, 2009). Zapaža se da oni imaju potrebu za dominacijom nad ostalima, da nemaju razvijen osećaj empatije, drski su, ne podnose neuspeh i skloni su da se rano odaju lošem društvu (Popadić, 2009). Nasuprot ovom švedskom psihologu, drugi autori

smatraju da počinitelji elektronskog nasilja u odnosu na decu koja nemaju takve tendencije, manje vole školu i ostvaruju slabije rezultate u njoj (Görzig & Macháčková, 2015). Rigby razlikuje dva tipa nasilnika; reaktivnog i proaktivnog, prvi se odnosi na agresivnu decu koja potiču iz disfunkcionalnih porodica, a drugi su pasivni, oni se priključuju nasilju (Rigby prema Popadić, 2009). U slučaju elektronskog nasilja, to bi bila deca koja, posmatrajući uvredljive sadržaje na internetu koji se odnose na žrtvu, reše da se uključe u proces nasilja, te podrže nasilnika. Istraživanja pokazuju da su sve češći akteri elektronskog nasilja devojčice (Li, 2006). Razlog tome je što su forme elektronskog nasilja pretežno pretnje, uvrede i drugi oblici verbalnog nasilja, što je čest slučaj sa devojčicama, dok se za dečake više vezuju fizički obračuni. Proteklih godina, sve je više primera koji su opovrgli ovu konstataciju. Naime, svedoci smo da sve više devojčica učestvuje u fizičkim obračunima sa vršnjakinjama. Tome prisustvuje mnogo svedoka, a snimci budu objavljeni na društvenim mrežama, te na taj način dospeju u javnost. Neki od oblika ponašanja na osnovu kojih se može prepoznati potencijalni nasilnik jesu: povlačenje iz društva, osećaj izolovanosti i odbačenosti, osećanje da je na meti napada druge dece i nezainteresovanost za školu, nekontrolisani bes, obrasci impulsivnog ponašanja, vređanja, registrovana nasilna ponašanja, sklonost ka predrasudama, slaba tolerancija na različitosti, korišćenje droga i alkohola (Popadić, 2009).

6. Zaštita dece od elektronskog nasilja

Najefikasniji način zaštite dece od nasilja na internetu počiva na aktivnostima na svim nivoima: državi, roditeljima, školi i medijima. Samo adekvatno delovanje svih ovih agensa može da obezbedi deci bezbedno korišćenje interneta. Šarif navodi da problem u prevenciji i prevazilaženju postoji zato što nema insitucionalizovanih politika i pravila (Shariff prema Ljepava, 2011). Mnogi autori smatraju da, upravo zbog toga, rešenje leži u načinima prevencije tradicionalnog nasilja, samo ga treba prilagoditi internet okruženju (Ljepava, 2011).

6.1. Uloga države

Uloga države u slučaju elektronskog nasilja ogleda se u donošenju zakona i utvrđivanju pravnog okvira koji reguliše ovaj oblik nasilja. Uključuje i saradnju sa društvenim mrežama u cilju prevencije.

Tako je Evropska komisija potpisala ugovor sa 17 društvenih mreža, između ostalih sa Fejsbukom, Majspejsom i dr. (Ružić, 2011). Savet Evrope i Evropska unija, kako bi uticali na jačanje digitalne svesti, pokrenuli su mnogobrojne kampanje. Jedna od njih je „Gde je Klaus”, a poruka koju nosi ovaj video usmerena je ka roditeljima da bi decu trebalo štiti u virtuelnom svetu od istih pojava od kojih ih štite u realnom (Surčulija Milojević, 2016). U Sjedinjenim Američkim Državama su guverneri 49 američkih država potpisali ugovor o zaštiti dece od elektronskog nasilja. Čak se i nekadašnji predsednik Barak Obama uključio u ovu borbu (Ružić, 2011). Sjedinjene Američke Države su prve krenule u borbu protiv ove vrste nasilja (Ružić, 2011), budući da su zemlja sa najvećim brojem internet korisnika, prvi su uočili ovaj fenomen digitalnog doba. Prema statistici do koje je došao National Crime Prevention Council, polovina američkih tinejdžera bili su žrtve elektronskog nasilja među vršnjacima (Ružić, 2011). Iako je ratifikovanjem međunarodnih dokumenata znatno poboljšan pravni okvir za suzbijanje visokotehnoloških rizika, stvarni učinak bi mogao da se ostvari tek jačanjem unutrašnjeg zakonodavstva, socijalnih i tehničko – tehnoloških pretpostavki (Putnik, Milošević & Bošković, 2013). U Srbiji, na osnovu izveštaja pokrajinskog ombudsmana *Eksploatacija dece na Internetu* koju je podržala organizacija Save the Children, došlo se do zaključka da država ne prepoznaje određene oblike internet nasilja (Dragin et al., 2013). Uglavnom, kada je o zloupotrebi dece reč, ključan pojam je pornografija, zakonodavstvo Republike Srbije ne prepoznaje eksploataciju dece kakve su seksting, gruming i sajber buling (Dragin et al., 2013). Izuzev *Uredbe o bezbednosti i zaštiti dece pri korišćenju informaciono-komunikacionih tehnologija*, donete 2016. godine, koja nalaže da Ministarstvo trgovine, turizma i telekomunikacija pokrene jedinstveno mesto za prijavu i pružanje saveta u vezi sa digitalnim nasiljem i time ojača digitalnu svest, u Republici Srbiji ne postoje drugi akti koji se odnose na vršnjačko nasilje na internetu. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja i njegova grupa za prevenciju nasilja uključilo se u borbu protiv digitalnog nasilja 2009. godine, započevši projekat „Klikni bezbedno“.

Značajnu ulogu u borbi protiv ove vrste nasilja imaju i Ministarstvo unutrašnjih poslova i Odeljenje za visokotehnološki kriminal, koji se ovim problemom bave od 2007. godine i tim za prevenciju nasilja u Ministarstvu prosvete, nauke i tehnološkog razvoja koji postoji od 2012. godine. U prevenciji, osim ministarstava, važna je i njihova saradnja sa međunarodnim organizacijama,

internet i mobilnim operaterima, nevladinim organizacijama i mnogobrojnim fondacijama (Šapić, 2016). Važna uloga države je u prevenciji i intervenciji, kao i mehanizmima za suzbijanje i kažnjavanje ovih oblika nasilja (Šapić, 2016). Proteklih godina realizovani su brojni projekti u vezi sa elektronskim nasiljem. Oni na najbolji način informišu decu, roditelje i nastavnike. U okviru njih organizuju se obuke, predavanja, seminari za odrasle i radionice za decu, rade istraživanja i objavljuju značajne publikacije na ovu temu. Ustanovljen je i Dan bezbednog interneta koji se obeležava 9. februara, a koji prate mnogobrojne manifestacije, tribine gde se govori o ovom velikom problemu današnjice. Najviše takvih projekata realizuje se na nivou cele države, a mali broj njih nastaje u organizaciji lokalne zajednice. Ne treba se na tome zaustaviti, već u sve to uključiti i kako pomoći žrtvama da prevaziđu posledice nasilja kome su bili izloženi. U tu svrhu važno je formiranje savetovališta, pomoći rad organizacija civilnog društva koji bi se bavili ovim pitanjem. Važno u cilju prevencije i zaštite je da nacionalna kampanja uključi formiranje programa i strategija od strane resornih ministarstava koji će se sprovoditi u školama, sa namerom da se deca informišu i aktivno uključe u borbu protiv elektronskog nasilja, kao i projekti u kojima će se informisati roditelji i nastavnici kako bi dodatno delovali u prevenciji ili prepoznali znake elektronskog zlostavljanja i reagovali na vreme. Osim toga, ne treba izostaviti ni osnivanje kontakt centara, kojima će deca moći da se obraćaju za pomoć i ukoliko žele da se informišu o načinima zaštite na internetu.

6.2. Uloga roditelja

Porodica, kao osnovna ćelija društva (Tramošljanin, 2011), ima važnu ulogu u procesu socijalizacije i usvajanju moralnih normi. Osim škole, ona ima najvažniju ulogu u prevenciji i zaštiti od elektronskog nasilja. Kada se radi o tradicionalnom obliku vršnjačkog nasilja, deca mogu biti žrtve u školi ili na mestima gde su u direktnom kontaktu sa svojim vršnjacima, dok u slučaju elektronskog – oni vode počinioaca nasilja sa sobom kući (Beale & Hall, 2007) i zbog toga je veoma bitna stavka roditeljski nadzor. Roditeljski nadzor predstavlja znanje roditelja o aktivnostima dece i njihovom slobodnom vremenu i zavisi od toga u kojoj meri se roditelji trude da imaju uvid u aktivnosti svoje dece, kao i od toga u kojoj meri deca informišu roditelje o tome (samoizveštavanje) (Lepojević Kovačević et al., 2014). Istraživanje UNICEF-a iz 2016. godine bavi

se temom u kojoj meri su roditelji svesni rizika zloupotreba dece na internetu. Došlo se do podatka da samo 5,6% roditelja smatra da su deca veoma izložena opasnostima na internetu, dok čak 40% smatra da ne postoji nikakva bojazan za decu na internetu (UNICEF, 2016). Autori smatraju da sa godinama nivo roditeljskog nadzora opada (Lepojević Kovačević et al., 2014). Vang u istraživanjima pokazuje da mlađi roditelji pomnije prate aktivnosti svoje dece na internetu, dok druga istraživanja daju oprečne rezultate (Wang prema Lepojević Kovačević et al., 2014). Pojedina pokazuju da očevi češće kontrolišu aktivnosti dece, jer se smatraju tehnološki spretnijim, dok druga pokazuju da su majke češće u toj ulozi (Lepojević Kovačević et al., 2014). Sprovedena su istraživanja u vezi sa polom deteta, prema kojem majke mogu predvideti ponašanje oba pola na internetu, a očevi ponašanje devojčica (Lepojević Kovačević et al., 2014). Vang sa saradnicima ističe da je važan faktor kada je kontrola dece u pitanju socijalno–ekonomski status roditelja (Wang prema Lepojević Kovačević et al., 2014). Helsper smatra da roditelji iz siromašnijih zemalja, kao što su Bugarska, Slovenija, Mađarska i Rumunija, imaju najmanji udeo u zaštiti dece na internetu (Helsper prema Lepojević Kovačević et al., 2014).

Nekoliko je načina da se zaštite dece na internetu, u najvažnije se ubrajaju roditeljska kontrola, roditeljska supervizija i interpretativna roditeljska medijacija (Lepojević Kovačević et al., 2014). Prema mišljenju Duragera i Livingstona, roditeljska kontrola ili restriktivna medijacija kontrola podrazumeva: softvere za zaštitu od neželjenih mejlova i virusa, blokiranje i filtriranje sajtova, ograničeni pristup internetu, praćenje istorije pretraživanja, uvid roditelja u spisak prijatelja na društvenim mrežama i tamošnjim aktivnostima (prema Lepojević Kovačević et al., 2014). Podrazumeva i vremenska ograničenja korišćenja kroz upotrebu softvera koji preporučuju roditeljima u koje vreme bi deca trebalo da koriste internet (Zaman & Nouwen, 2016). Najčešće se koristi na uzrastu od 9 do 12 godina (Lepojević Kovačević et al., 2014). Vang smatra, na osnovu istraživanja, da se ovim metodama koriste roditelji sa slabijom digitalnom pismenošću, dok su drugi autori došli do oprečnih saznanja, da ovim metodama najčešće pristupaju roditelji sa visokom kompetencijom korišćenja tehnologija (Wang prema Lepojević Kovačević et al., 2014). Činjenica je da je ovaj način zaštite prisutan među roditeljima bez obzira na socijalno–ekonomski status, jer je njegova upotreba pouzdan mehanizam zaštite (Lepojević Kovačević et al., 2014). Postoji opasnost da restriktivnu medijaciju deca mogu da dožive

kao „zabranjeno voće“ (Lepojević Kovačević et al., 2014), pa je možda najbolji način zaštite kombinacija metoda sa drugim, manje restriktivnim, a ponajviše građenje odnosa koji se zasniva na poverenju i uspešnoj komunikaciji.

Roditeljska supervizija ili kauptreba interneta (Lepojević Kovačević et al., 2014) podrazumeva da deca sa roditeljima koriste internet, ali se njihova zajednička upotreba svodi najviše na razgovor pre i posle upotrebe. Durager i Livingston uključuju: regulisanje privatnosti sadržaja na društvenim mrežama, zajedničko gledanje video klipova, savetovanje deteta za pretraživanja u edukativne svrhe, zajedničke aktivnosti i dr. (prema Lepojević Kovačević et al., 2014). Istraživanja su pokazala da je ova metoda efikasna, ali problem nastaje vremenom kada deca sa vršnjacima samostalno pristupaju sadržajima na internetu, tada rizici zloupotrebe rastu (Lepojević Kovačević et al., 2014).

Interpretativna roditeljska medijacija (Lepojević Kovačević et al., 2014) podrazumeva savetovanje od strane roditelja, pružanje pomoći za suočavanje sa problemom sa kojim se deca susreću, preporuke kako da pojačaju bezbednost, koji sajtovi su primereni njihovom uzrastu, saveti kako da se ponašaju u interakciji sa drugom decom kada je internet u pitanju (Lepojević Kovačević et al., 2014). Ova metoda se najviše koristi u uzrastu dece od 9 do 10 i 13 do 16 godina (Lepojević Kovačević et al., 2014). Najviše se primenjuje u zemljama Zapadne Evrope. Korišćenje ovih metoda ne daje svuda iste rezultate, a to se objašnjava i uvođenjem kulturološkog konteksta, s tim u vezi su istraživanja pokazala da se restriktivna metoda u postkomunističkim zemljama pokazala uspešnom, dok su deca u zemljama Severne Evrope posle njene primene bila izložena rizicima (Lepojević Kovačević et al., 2014).

6.3. Uloga škole

Škola je jedan od prvih agensa socijalizacije u životu pojedinca (Vasović, 2007). Veliki je značaj škole u prevenciji devijantnog ponašanja kod dece. Vršnjačko nasilje kao vrsta školskog nasilja predmet je istraživanja veoma dugo. Vršnjačko nasilje se po završetku nastave prenosi u virtuelni svet. Ranom uočavanju i uopšte prepoznavanju i prevenciji ove vrste nasilje najviše doprinosi dobra saradnja dva važna agensa – porodice i škole. Preventivni značaj škole je u razvoju digitalne pismenosti mladih i odraslih i razvoju socijalnih veština (Kuzmanović et al., 2016).

Razvoj digitalne pismenosti podrazumeva informisanje o pozitivnim i negativnim aspektima interneta (Marković Krstić & Milošević Radulović, 2016). Predstavlja savetovanje dece o tome na koji način da komuniciraju sa vršnjacima, koje su zloupotrebe posredstvom interneta i kome da se obrate ukoliko do njih dođe. Razvoj socijalnih veština uključuje negovanje nenasilne komunikacije i povoljne školske klime (Kuzmanović et al., 2016). Osim nenasilne komunikacije, ključan način prevencije jeste jačanje sposobnosti empatije kod dece. S tim treba krenuti od najranijeg uzrasta, budući da deca često ne prepoznaju osećanja i ponašanja svojih vršnjaka, te su sklona nasilju (Vranješ & Petković, 2013), a to je kod elektronskog nasilja naročit slučaj jer deca zbog specifičnosti ove vrste komunikacije ne vide reakcije svojih drugova. Značajna je i uključenost nastavnika u radu sa decom i njihova posvećenost, jer na taj način mogu lakše uočiti osobenosti karakteristične za nasilnike ili žrtve. U istraživanju „Digitalno nasilje – prevencija i reagovanje“, došlo se do podatka da 47 procenata nastavnika smatra da je nedovoljno informisano o elektronskom nasilju (Kuzmanović et al., 2016). Neophodno je organizovanje seminara, obuka i predavanja, kako bi se najpre nastavnici dovoljno informisali u vezi sa ovom temom, jer samo tako biće dovoljno kompetentni da se suprotstave novom izazovu digitalnog društva – elektronskom nasilju. Samo dovoljno informisani moći će da upoznaju učenike sa pravima i odgovornostima korisnika socijalnih mreža i svim opasnostima koje ih vrebaju. Uloga škole je i organizovanje predavanja za roditelje i učenike o prevenciji i merama zaštite. Najbolji način za informisanje učenika jesu nastavne jedinice u okviru predmeta kao što su informatika i drugi. Od velikog značaja bilo bi i uvođenje medijskog obrazovanja, jer bi se tu dodatno pažnje posvetilo elektronskom nasilju i uticaju medija uopšte. Škola bi trebalo da omogući i prijavljivanje elektronskog nasilja, ali i da vodi evidenciju o prijavljenim slučajevima, kao i da evaluacijom utvrđuje u kojoj meri su preventivne mere koje je preduzela imale učinka. Važna je i participacija učenika u elektronskom nasilju (Popadić & Kuzmanović, 2016). U tom slučaju bi škola decu kroz različite projekte učila o tome koliko nasilno reagovanje može biti štetno, jačala svest o tome koliko se osoba može povrediti ukoliko se zloupotrebe sredstva koja pruža internet, te na taj način jačati empatiju kod dece i sprečiti pojavu nasilnog ponašanja (Ljepava, 2011). S druge strane, potencijalnim žrtvama bi bilo jasnije kada reagovati i kome se obratiti za

pomoć, a važno naravoučenije bi bilo da u takvim situacijama niko ne sme biti pasivni posmatrač, već da se mora delovati (Ljepava, 2011).

Kouvi kao primer takvog načina delovanja od strane škole navodi tzv. vršnjačku medijaciju (Cowie prema Đurić, 2013). Nastala je 80-tih godina u Americi, 90-tih se pojavila u Evropi, Kanadi i Novom Zelandu. Do 2009. u Republici Srbiji 105 škola primenjivalo je vršnjačku medijaciju (Đurić, 2013). Ovaj oblik uključivanja celokupne školske zajednice može se uspešno primeniti i kada je reč o elektronskom nasilju. Njegova primena bi na najbolji način uključila informisanje svih nosilaca uloga i njihovo aktivno uključivanje u prevenciji.

6.4. Uloga svedoka

Školsko nasilje se posmatra kao grupni fenomen (Popadić, 2009), ali i elektronsko je vid grupnog nasilja, ukoliko uzmemo u obzir da se često dešava pred mnogobrojnim svedocima. Svedoci su veoma važni u procesu nasilja, od njihovih potencijalnih reakcija zavisi smer nasilja, mogu delovati podsticajno ili ga suzbijati. Njihova uloga je u zaustavljanju počinitelja, zaštita žrtve i na taj način – ublažavanje posledica koje sa sobom nosi elektronsko nasilje. Istraživanje „Mladi u svetu Interneta“ pokazuje da se učenici srednjih škola u slučajevima nasilja najviše obraćaju drugovima/drugaricama, a potom braći ili sestrama, najmanje odraslima (Popadić & Kuzmanović, 2016). Lenhart je sa saradnicima 2011. objavila rezultate istraživanja rađenog u Sjedinjenim Američkim Državama, u kojem je 88% ispitanika bilo u ulozi svedoka nasilja na društvenim mrežama (Lenhart et al. prema Bastiaensens, Vandebosch & Bourdeaudhuij, 2014). Od ukupnog broja svedoka, 88% se izjasnilo da je branilo žrtvu, 79% da je ubeđivalo počinioca da prestane sa nasiljem, dok je najveći broj – 91% ignorisao nasilje, a 21% na njega gledao kao na vid zabave (Bastiaensens et al., 2014). Budući da ne reaguju svi posmatrači nasilja na isti način, mnogi autori su ih svrstali u nekoliko kategorija. Kristina Salmivali je u svojim istraživanjima, osim nasilnika i žrtve, uvela i sledeće: pomoćnike (staju na stranu nasilnika i spremni su da mu aktivno pomognu), potkrepljivače (daju podršku, ne aktivnu, ali pokazuju podršku nasilniku, npr. podsmehivanje), autsajdere (posmatraju, ali se ne uključuju), branioce (oni koji se trude da zaštite žrtvu) (Salmivalli prema Popadić, 2009). Sličnu podelu daje i Olveus sa saradnicima, oni posmatrače dele na: sledbenike (priključuju se nasilniku), podržavaoce (podržavaju ali ne

učestvuju aktivno), pasivne podržavaoce (dopada im se da posmatraju nasilje), neuključene posmatrače, potencijalne zaštitnike (ne odobravaju nasilje, ali se i ne trude da zaštite žrtvu) i zaštitnike (Olweus prema Popadić, 2009). Često se dešava da, ukoliko su svedoci deca sa razvijenijom empatijom, dobijaju slične simptome kao i žrtve. Pokazuju solidarnost žrtvi, stoga je česta pojava da se i kod njih javljaju određene neprijatnosti, strah, anksioznost (Popadić, 2009). Empatija jeste značajan činilac delovanja svedoka. Predstavlja vrstu „moralne emocije“ (Popadić, 2009). Ona se može ispoljavati kao opšta tendencija (crta) i kao stanje koje se odnosi na određene situacije (Joksimović & Vasović, 1990). Empatija nije jedini bitan činilac ključan za delovanje. Osećaj ponosa i zadovoljstva zbog uvažavanja određenih normi i sistema vrednosti, ali i krivice i nelagodnosti zbog poželjnog modela ponašanja – pomaganja, čine afekte koje vezujemo za prosocijalno ponašanje (Joksimović & Vasović, 1990). Hofman smatra da empatija ima elemente altruizma i egoizma, odnosno da se egoizam odnosi na osećaj neprijatnosti i krivice jer nije pomogao drugom u nevolji (Hoffman prema Joksimović & Vasović, 1990). Batson sa saradnicima ističe da prosocijalno ponašanje se daleko više zasniva na empatiji nego na egoizmu (Batson prema Joksimović & Vasović, 1990). To dokazuju istraživanjem u kojem ispitanici koji pokazuju niži stepen empatije, ukoliko se nađu kao direktni svedoci nevolje – pomažu, uz pretpostavku da pod drugačijim okolnostima, možda bi izbegli mešanje u sukob, dok bi oni sa višim stepenom empatije svakako pomogli, bilo da se nalaze u neposrednoj blizini ili ne (Joksimović & Vasović, 1990). Svoju tvrdnju da se empatija zaniva na altruizmu dokazuju tako što se u ovom slučaju kroz pomoć vidi želja da se pomogne drugome u nevolji, a ne strah od nelagodnosti ukoliko se ne deluje (Joksimović & Vasović, 1990). Autorke *Psiholoških osnova čovekoljublja* navode da altruističku ličnost karakterišu, osim empatije, i socijalne norme. Na osnovu njih pojedinac posmatra događaje i zauzima se u odnosu na njih (Joksimović & Vasović, 1990). Ključne norme u ovom slučaju jesu: norma socijalne odgovornosti, norma pravičnosti i norma recipročnosti (Joksimović & Vasović, 1990). Prva predstavlja obavezu da se pomogne nekome ko treba pomoć, norma pravičnosti odnosi se na „motiv ka reparativnom ponašanju nakon štete ili nepravde koja je drugom načinjena“ (Joksimović & Vasović, 1990: 65). Krebs normu recipročnosti vidi kao obavezu da se pomogne onima koji su nama pomogli i zahtev da se oni koji su nam pomogli ne smeju povrediti (Krebs prema Joksimović & Vasović, 1990).

Osim delovanja i ne delovanja u zavisnosti od stepena empatije prema vršnjacima, nasilje na decu svedoke može da deluje i po principu socijalnog učenja, uzevši u obzir Bandurinu već pomenutu teoriju, deca olako nasilje mogu da usvoje kao model ponašanja (Popadić, 2009).

6.5. Uloga medija

Kada govorimo o preventivnoj ulozi medija, u slučaju elektronskog nasilja ne možemo zaobići ni uticaj medija na samu pojavu nasilja kao i načinu na koji oblikuju svest mladih, o čemu je već bilo reči. Uticaj sadržaja medija na decu i mlade dokazuju mnoge teorije. S tim u vezi mediji imaju veliki uticaj na percepciju nasilja, npr. poboljšanjem kvaliteta programa i izbegavanjem emitovanja nasilnog sadržaja. Usred velike konkurencije i borbe za opstankom na tržištu, mediji se često povinuju najnižim kriterijumima publike, a to uključuje neprikladne sadržaje (Đorić, 2009). Cilj medija treba da bude osmišljanje strategije za suzbijanje antisocijalnog ponašanja i izbegavanje sadržaja koji utiču na degeneraciju društva u moralnom smislu (Mojsilović & Gavrić, 2013). Uloga medija u prevenciji elektronskog nasilja bila bi najviše informativna i edukativna. Mediji bi stalnim potenciranjem ove teme najpre sprečili potcenjivanje ove vrste nasilja. Kroz emisije o elektronskom nasilju bi približili ovu temu deci i roditeljima i podstakli ih na razmišljanje. Primer za to bila bi emisija u kojoj bi savetovali deci kakvu komunikaciju bi trebalo da vode sa vršnjacima posredstvom interneta, šta je elektronsko nasilje, kroz intervju sa psiholozima, pedagogima bilo bi reči o tome kako reagovati i kome se obratiti za pomoć. Doprinos medija ogledao bi se i u praćenju svih projekata koje organizuju ministarstva ili obrazovne – vaspitne institucije, ali i iniciranju sopstvenih. Analize medijskog sadržaja u Srbiji pokazuju da mediji pomno prate društvene pojave u koje su uključena deca ili kršenje dečijih prava (Dragin et al., 2013). Njihovo izveštavanje se često ne podudara sa Kodeksom novinara Srbije (Dragin et al., 2013). Takav način izveštavanja o deci prouzrokovan je borbom za opstankom na tržištu, koja postavlja beskrupulozne zahteve (Dragin et al., 2013). Istraživanje sprovedeno 2012. od strane Udruženja novinara Srbije i UNICEF-a sačinjava 203 medijska natpisa koja su bila u vezi sa vrstama nasilja nad decom u 2012. godini, a od toga 110 bila su na neki način povezana sa elektronskim nasiljem (Dragin et al., 2013). Predmet istraživanja bilo je 38 štampanih i elektronskih medija, uključujući tzv. ozbiljne, polutabloide i tabloide (Dragin

et al., 2013). Najviše izveštavanja kada je o elektronskom nasilju reč ticalo se krivičnih dela protiv polnih sloboda, a uključuju maloletnike, dečiju pornografiju ili seksualno nasilje (Dragin et al., 2013). Te 2012. godine, mediji su uglavnom o zloupotrebama dece posredstvom interneta izveštavali, nisu dublje ulazili u problem i posmatrali ga kao društveni fenomen tražeći mu uzroke i preventivno govoreći o njemu (Dragin et al., 2013). O njemu su izveštavali tek nakon što bi se dogodilo. Tema elektronskog nasilja danas je daleko aktuelnija, a tome su doprineli sve brojniji slučajevi koji su se odnosili na decu. Ono je kao vid vršnjačkog nasilja naročito skrenulo pažnju javnosti tek nakon što su objavljeni video snimci fizičkog maltretiranja dece od strane vršnjaka. Jedan od primera medijski dobro obrađene teme zaštite dece na Internetu je emisija „Sve boje interneta“ emitovana na Radio Televiziji Srbije u deset epizoda. Nastala je u saradnji sa Ministarstvom trgovine, turizma i telekomunikacija. Namenjena je prvenstveno deci i roditeljima, a njena uloga je u jačanju digitalne pismenosti. Govori se o pozitivnoj strani interneta i kako je iskoristiti u kreativne svrhe, ali i zloupotrebama, na koji način sprečiti zloupotrebu ličnih podataka, kako prepoznati i na koji način reagovati na nasilje. Emisija na kvalitetan način može da upozna decu i roditelje, širu javnost sa ovom temom, ali da bi njen efekat bio delotvorniji treba joj dati prostora u terminima kada je gledanost daleko veća.

7. Zaključak

Vršnjačko nasilje je društveni fenomen star koliko i vaspitno-obrazovne ustanove. Danas, sa razvojem informaciono-komunikacionog sistema, ovaj oblik nasilja zastupljen među školarcima, dobio je novu formu. Specifičnosti komunikacije posredstvom interneta, dodeljuju mu karakteristike koje po mišljenju mnogih autora, mogu ga učiniti opasnijim od tradicionalnog vršnjačkog nasilja. Između ostalih, možemo izdvojiti anonimnost osobe koja vrši nasilje, brzinu kojom se distribuiraju informacije posredstvom interneta i veliki broj korisnika koji mogu postati svedoci nasilja. Tome treba dodati da zbog prirode komunikacije i platforme na kojima se odvija, žrtva nema mogućnost da se sakrije, jer je nasilje prisutno na svim mestima gde je internet dostupan. S obzirom na to da je sve niža starosna granica dece koja sa potpunom autonomijom, pristupaju internet sadržajima, usred nedovoljne informisanosti, nezrelosti ili lakomislenosti, oni lako mogu postati žrtve. Elektronsko nasilje predstavlja komunikacijsku aktivnost, a s obzirom na to da oblici nasilja proizilaze iz različitih

moгуćnosti socijalne komunikacije, možemo reći da postoji više vrsta elektronskog nasilja. Nedostatak institucionalne zaštite od ovog oblika nasilja, predstavlja elementarni problem u suzbijanju devijantnog ponašanja koje elektronsko nasilje uključuje. Svi oblici pravne zaštite kada je zaštita najmlađih na internetu u pitanju odnose se na dečiju pornografiju i ne postoji ni jedan oblik pravne regulacije koja se odnosi na elektronsko nasilje. U Savetu Evrope i Evropskoj uniji u suzbijanju drugih oblika devijantnog ponašanja kao što je elektronsko nasilje, akcenat se stavlja na projekte kojima se jača svest dece, roditelja, nastavnika i celokupne javnosti o zloupotrebama. U Republici Srbiji pokrenut je veliki broj projekata od strane resornih ministarstava, u koje je uključen veliki broj škola, a osim njih važnu ulogu imaju i projekti koji se sprovedu na regionalnom i lokalnom nivou, iako ih nema mnogo. Pravni izvori u Republici Srbiji koji se odnose na zaštitu dece na internetu postoje samo u slučajevim dečije pornografije i pedofilije. Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, čl. 111) uvodi i definiše pojam elektronskog nasilja, ali ne predviđa određene mere u njegovom suzbijanju, iako se najnovijom izmenom ovog zakona predviđaju novčane kazne za roditelje čija deca su uzročnici nasilja u školi. I u ovom slučaju se sve svodi na informisanje. Osim države, veliki značaj imaju primarni agensi socijalizacije: porodica i škola.

U radu su navedeni oblici kojima roditelji mogu kontrolisati aktivnosti svoje dece na internetu, ali je najbolji način kombinacija navedenih metoda. U najranijem uzrastu, značajna bi bila upotreba softvera koja bi ograničavala pristup dece određenim sadržajima, ali i zajednička upotreba interneta i razgovor. Najdelotvornija metoda bila bi održavanje uspešne komunikacije i građenje odnosa zasnovanog na poverenju. Zarad uspešne zaštite, važna je saradnja između porodice i škole. Uloga škole ogleda se u informisanju i jačanju mogućnosti prijavljivanja elektronskog nasilja. Uspostavljanje medijatorskih radionica veoma je značajno, jer bi se kroz učešće u njima, deca aktivno uključila u informisanje vršnjaka i rešavanje potencijalnih slučajeva nasilja. Važnu ulogu imaju i mediji, oni bi kroz informisanje, edukovanje, emitovanje specijalizovanih emisija ili ukazivanje na postojeće SOS centre, doprineli prevenciji i zaštiti dece.

Literatura

- Bastiaensens, S., Vandebosch, H., & Bourdeaudhuij, D. I. (2014). Cyberbullying on Social Network Sites. An Experimental Study into Bystanders' Behavioural Intentions to Help The Victim or Reinforce The Bully. *Computers in Human Behavior*, 31, 259–271.
- Batić, D. (2013). Psihosocijalni faktori rizika u etiologiji vršnjačkog nasilja. In M. Šikman (ed.), *Međunarodna naučnostručna konferencija Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)* (pp. 81–92). Banjaluka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
- Bazić, B. (2013). Fenomen vršnjačkog nasilja i oblici njegovog ispoljavanja. *Baština Priština–Leposavić*, 35(2013), 381–393.
- Beale, W. A., & Hall, R. K. (2007). Cyberbullying: What School Administrators (and Parents) Can Do. *The Cleaning House: A Journal of Educational Strategies, Issues an Ideas*, 81(1), 8–12.
- Bubonjić, M. (2014). Slobodno vreme digital natives generacije. In D. Todorović, D. Petrović & D. Prlja (eds.), *Internet i društvo* (pp. 473–488). Niš i Beograd: Srpsko sociološko društvo, Univerzitet u Nišu – Filozofski fakultet, Institut za uporedno pravo Beograd.
- Čović, A. (2014). Načini zloupotrebe dece putem Interneta. In D. Todorović, D. Petrović & D. Prlja (eds.), *Internet i društvo* (str. 379–393). Niš i Beograd: Srpsko sociološko društvo, Univerzitet u Nišu – Filozofski fakultet, Institut za uporedno pravo Beograd.
- Čalović, D. (2012). Identitet u vremenu cyber svjetova. *Filozofska istraživanja*, 32(1), 19–30.
- Dalla Pozza, V., Di Pietro, A., Morel, S., & Psaila, E. (2016). *Cyberbullying Among Young People*. Brussels: Policy Department for Citizens' Rights and Constituional Affairs.

- Dan bezbednog Interneta - 9. februar (2016, 5. februar). B92. Posećeno 20. 8. 2018. URL: https://www.b92.net/tehnopolis/internet.php?yyyy=2016&mm=02&nav_id=1093339.
- Dragin, A., Muškinja, O., Duškov, M., & Bundalo, Ž. (2013). *Eksploatacija dece na Internetu – izveštaj pokrajinskog ombudsmana*. Novi Sad: Pokrajinski ombudsman.
- Đerić, I., & Studen, R. (2006). Stereotipi u medijima i medijsko opismenjanje mladih. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 38(2), 456–471.
- Đorić, M. (2009). Buling kao vrsta socijalnog nasilja. *Politička revija*, 21(3), 145–163.
- Đurić, M. (2013). Uloga djece i mladih – svjedoka nasilja u sprečavanju nasilja među vršnjacima. In M. Šikman (ed.), *Međunarodna naučnostručna konferencija Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)* (pp. 383–396). Banjaluka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
- Ey, L. A., Taddeo, C., & Spears, B. (2015). Cyberbullying and Primary –School Aged Children: The Psychological Literature and the Challenge for Sociology. In C. Mr. Guckin & L. Corcoran (eds.), *Cyberbullying: Where Are We Now?* (pp. 492–514). Adelaide: School of Education, University of South Australia.
- Görzig, A., & Macháčková, H. (2015). Cyberbullying from a Socio-ecological Perspective: A Contemporary Synthesis of Findings from EU Kids Online. In B. Cammaerts, N. Anstead & R. Garland (eds.), *Media@LSE Working Paper Series* (pp. 1–35). London: Media@LSE.
- Hinduja, S., & Patchin, W. J. (2011). High – Tech Cruelty. *Educational Leadership*, 68(5), 48–52.
- Ignjatović, Đ. (2011). Pojam i etimologija nasilničkog kriminaliteta. *Crimen*, II(2/2012), 179–211.
- UNICEF (2016). *Istraživanje o nivou svesti roditelja o rizicima od zloupotreba dece na Internetu*. Beograd: UNICEF. Posećeno 27. 8. 2018. URL: <http://www.unicef.rs/files/Istrazivanje%20o%20nivou%20svesti%20roditelja%20o%20rizicima%20od%20zloupotrebe%20dece%20na%20internetu.pdf>.

- Joksimović, S., & Vasović, M. (1990). *Psihološke osnove čovekoljublja – oblici i činioci prosocijalne orijentacije mladih*. Beograd: Institut za peagoška istraživanja.
- Kofoed, J., & Ringrose, J. (2012). Travelling and Sticky Affects: Exploring Teens and Sexualized Cyberbullying through A Butlerian-Deleuzian-Guattarian Lens. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 33(1), 5–20.
- Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N., & Lattanner, M. R. (2014). Bullying in the Digital Age: A Critical Review and Meta-analysis of Cyberbullying Research among Youth. *Psychological Bulletin*, 140(4), 1073–1137.
- Kuzmanović, D., Lajović, B., Grujić, S., & Medenica G. (2016). *Digitalno nasilje – prevencija i reagovanje*. Beograd: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.
- Lepojević Kovačević, M., Pavlović Žunić, V., & Kovačević, M. (2014). Roditeljski nadzor dece i adolescenata na Internetu. In D. Todorović, D. Petrović & D. Prlja (eds.), *Internet i društvo* (pp. 459–472). Niš i Beograd: Srpsko sociološko društvo, Univerzitet u Nišu – Filozofski fakultet, Institut za uporedno pravo Beograd.
- Li, Q. (2006). Cyberbullying in Schools: A Research of Gender Differences. *School Psychology International*, 27(2), 157–170.
- Lukić, D. R. (1974). *Sociologija morala*. Beograd: Srpska akademija nauke i umetnosti.
- Ljepava, N. (2011). Realno zlostavljanje u virtuelnom svetu: prevencija i intervencija u slučajevima zlostavljanja na Internetu. *Aktuelnosti – informativni bilten udruženja stručnih radnika socijalne zaštite Republike Srbije*, 1–2(2011), 23–33.
- Mandarić, V. (2012). Novi mediji i rizično ponašanje djece i mladih. *Bogoslovska smotra*, 82, 131–149.
- Marković Krstić, S. & Milošević Radulović, L. (2016). *Humanistička dimenzija obrazovanja mladih u kontekstu savremenih društvenih promena*. Niš: Filozofski fakultet.

- Marwick, A., & boyd, D. (2014). 'It's Just Drama': Teen Perspectives on Conflict And Aggression in A Networked Era. *Journal of Youth Studies*, 17(9), 1187–1204.
- McQueen, D. (1998). *Television: A Media Student's Guide*. London: Arnold.
- Miladinović, A., & Petričević, V. (2013). Elektronsko vršnjačko nasilje. In M. Šikman (ed.), *Međunarodna naučnostručna konferencija Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)* (pp. 245–258). Banjaluka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
- Milošević, T. (2018). *Protecting Children Online? Cyberbullying Policies of Social Media Companies*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Mojsilović, Ž., & Gavrić, N. (2013). Kuda vodi vršnjačko nasilje – maloletnička delikvencija, pojam i karakteristike. In M. Šikman (ed.), *Međunarodna naučnostručna konferencija Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)* (pp. 107–118). Banjaluka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
- Murray, P. J. (2008). Media Violence – The Effects are Both Real and Strong. *American Behavioral Scientist*, 51(8), 1212–1230.
- Nedimović, T., & Biro, M. (2011). Faktori rizika za pojavu vršnjačkog nasilja u osnovnim školama, *Primenjena psihologija*, 3(2011), 229–244.
- Olweus, D. (2012). Cyberbullying: An Overrated Phenomenon? *European Journal of Developmental Psychology*, 9(5), 520–538.
- Popadić, D. & Kuzmanović, D. (2016). *Mladi u svetu Interneta*. Beograd: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, UNICEF.
- Popadić, D. (2009). *Nasilje u školama*. Beograd: Institut za psihologiju, UNICEF.
- Putnik, N., Milošević, M., & Bošković, M. (2013). Elektronsko nasilje – novi oblik vršnjačkog nasilja. In M. Šikman (ed.), *Međunarodna naučnostručna konferencija Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)* (pp. 293–306). Banjaluka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
- Rakić, J. (2017). Pojam i oblici vršnjačkog nasilja. *Pravne teme*, 5(2017), 59–67.

- Ružić, N. (2009). Internet – korisna baza podataka ili uzročnik antisocijalnog ponašanja? *MediAnali*, 3(5), 229–240.
- Ružić, N. (2011). Zaštita dece na Internetu. *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, 9(1), 155–169.
- Sajt Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja. Posećeno: 20. 8. 2018. URL: <http://www.mpn.gov.rs/grupa-za-prevenciju-nasilja/>.
- Sumonja, S., & Skakavac, T. (2013). Nasilje putem Interneta kao oblik maloljetničkog vršnjačkog nasilja. In M. Šikman (ed.), *Međunarodna naučnostručna konferencija Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)* (pp. 233–244). Banjaluka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
- Surčulija Milojević, J. (2016). *Dozvoljenost ograničenja slobode izražavanja u skladu sa evropskim instrumentima i medijskim zakonodavstvom Republike Srbije*: Doktorska disertacija. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet.
- Sve boje Interneta - RTS. Posećeno 20. 8. 2018. URL: <http://www.rts.rs/page/tv/sr/story/20/rts-1/2750991/sve-boje-interneta.html>.
- Šapić, J. (2016). *Bezbednost dece na Internetu u Srbiji: Izloženost bez koordinisane zaštite*. Beograd: Centar za istraživanje javnih politika.
- Tramošljanin, B. (2011). Socijalizacija i agensi socijalizacije. *Sociološki godišnjak*, 6, 73–89.
- Uredba o bezbednosti i zaštiti dece pri korišćenju informaciono – komunikacionih tehnologija (2016). Posećeno 20. 8. 2018. URL: <https://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/040716/040716-vest17.html>
- Vasović, M. (2007). *U predvorju politike – politička socijalizacija u detinjstvu i ranoj adolescenciji*. Beograd: Službeni glasnik.
- Vejnović, D. (2013). Teorija i praksa vršnjačkog nasilja. In M. Šikman (ed.), *Međunarodna naučnostručna konferencija Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)* (str. 69–79). Banjaluka: Visoka škola unutrašnjih poslova.

- Vranješ, N., & Petković, D. (2013). Uloga javnih ustanova u tretmanu vršnjačkog nasilja. In M. Šikman (ed.), *Međunarodna naučnostručna konferencija Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)* (pp. 183–193). Banjaluka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (2018). *Službeni glasnik RS*, br. 88/2017 i 27/2018 – dr. zakoni.
- Zaman, B., & Nouwen, M. (2016). *Parental Controls: Advice for Parents, Researchers and Industry*. London: EU Kids Online.
- Zipfel, A. & Kunzlik, M. (2007). Mediji i nasilje: aktuelno stanje u znanosti. *MediAnali*, 1(1), 1–26.

Jovana Rančić

University of Belgrade, Faculty of Political Sciences, Serbia

PEER VIOLENCE ON SOCIAL NETWORKING SITES IN THE REPUBLIC OF SERBIA

***Abstract:** During the recent years, electronic violence has become a prominent issue, especially when it comes to young generations. The distinctive characteristics of communication through the Internet make this form of violence a specific phenomenon of modern society. Studies show that electronic violence is gradually replacing traditional peer violence or that these two forms of violence coexist. Electronic violence is often only a continuation of violence that takes place inside a school, school yard, on a street. However, there are cases of peer violence connected exclusively to the Internet environment. Regardless of how and where the violence takes place – in a virtual or real environment, the consequences are equally worrying, often more serious when it comes to this relatively new form of violence. When we talk about the socialization process of modern generations, we can rightly take the Internet as one of the central agents. The latest research shows that the use of the Internet is mainly for social and entertainment purposes. Its primary function is fun and communication with peers. Children use the Internet least for information and for educational purposes. Internet services for communication and virtual identity building become a significant part of growing up. Thus, the lack of knowledge about the dangers that lurk on the Internet can cause the most damage to the youngest. This work theoretically deals with the topic of peer violence. The introductory part defines the concept of electronic violence, characteristics and forms which the youngest users most often face. The emphasis is put on the specificities that distinguish electronic violence from the traditional forms of violence and on the consequences it involves. This phenomenon is observed from the communicational, sociological and psychological aspects. Special attention is given to the issue of protecting children from electronic violence and the role of the state, parents, school, witnesses and the media in this process.*

***Key words:** Internet, peer violence, cyberbullying, children, child protection, Serbia*